

MİLLİ MÜCADELE ve REFET (BELE) PAŞA***Halit KAYA******ÖZET**

Refet Bele'nin askerî hayatını konu alan bu çalışmamızda amacımız, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve sonrasında büyük hizmetleri olan bu şahsiyetin Cumhuriyet tarihindeki yerini ortaya koymaktır. Refet Bele Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra Makedonya'da çetelerle mücadele etmiş ve daha sonra Balkan Savaşı'na iştirak etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Sina-Filistin Cephesinde, özellikle İkinci Gazze Muharebesi'nde büyük yararlıklar göstermiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde Jandarma Genel Komutanı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkanlar ve Milli Mücadele'ye ilk katılanlar arasında yerini almıştır. Amasya Tamimi'ni imzalamış ve Sivas Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiştir. 10 Aralık 1919'da Nazilli'de Aydın Kuvayı Milliye Komutanlığını üstlenmiş ve daha sonra iç isyanların bastırılmasında büyük yararlıklar göstermiştir. 9 Kasım 1920'de Batı Cephesinin, ikiye ayrılmasının ardından Güney Cephesi Komutanlığına atanmıştır. Milli Mücadele'de iki kere İçişleri ve bir kere Milli Savunma Bakanlıklarında bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Refet Bele, Milli Mücadele, Biyografi

National Struggle and Refet (Bele) Pasha**ABSTRACT**

Our primary objective in the present study dealing with Refet Bele's military life is to elucidate the place of this personality who has performed outstanding duties in the establishment of the Turkish Republic and afterwards in Republic's history. After having graduated from the military college, Refet Bele has struggled against the armed bands in Macedonia and then the Balkan war. He made great contributions at the Sinai-Palestinian Front and particularly in the Battle of Gaza during the World War I and became the Commander of the Gendarmerie towards the end of the World War I. After having been invited by Mustafa Kemal, he took his position among those who disembarked to Samsun and joined the Turkish National Struggle for Independence with Mustafa Kemal. He signed the Amasya Circular, and was chosen to the membership of the Committee of Representatives. He undertook the Commandership of the Nationalist Forces of Aydın on 19 December 1919, and then made great contributions in suppressing the interior rebellions. After that the West Front was divided to two parts, he was appointed to the Commandership of the South Front on 9 November 1920. In the Turkish National Struggle, he worked as Minister of Defense once, and Minister of Internal Affairs two times.

Keywords: Refet Bele, National Struggle, Biography

* Bu makaledeki görüşler yazarlara aittir, TSK'nin görüşlerini yansıtmaz.

**Doktora Öğrencisi. Yazışma adresi: Çiğiltepe Lojmanları 1565 Sok. No: 7/19 Gürsu Apt., Mamak, Ankara, halitkaya06@gmail.com.

GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele ve ismini burada sayamadığımız birçok mümtaz şahsiyet Karlofça Antlaşması'yla başlayan ve Birinci Dünya Savaşı'yla tamamlanan Osmanlı Devleti'nin yıkılışının en buhranlı ve şiddetli günleri olan 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan kısmına tanık olmuştur. Bu mümtaz şahsiyetler Balkanlar'daki ayaklanmalardan başlayarak Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki cephelerde savaşmış ve görevlerini hakkıyla yerine getirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına engel olmaları mümkün olamamış ve her türlü makam ve mevkilerini geride bırakarak Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Milli Mücadele'ye atılmış ve büyük emekleri geçmiştir.

Atatürk'ün yakın silah arkadaşlarından biri olan Refet (Bele) Paşa'nın Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Özellikle Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkışı, Amasya Tamimi, resmi görevinden istifası, Sivas Kongresi ve manda meselesi, Aydın cephesi, iç ayaklanmalardaki çalışmaları, Güney Cephesi Komutanlığı ve Milli Savunma Bakanı olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki faaliyetleri açıklanmıştır.

Milli Mücadele Başlıyor

Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Mütarekesine dayanarak yapılan işgaller ile Osmanlı Devleti fiilen sona ermiştir. İstanbul'un düşman baskısı altında bulunduğu bu günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta ifade ettiği üzere, "Felaketin dehşet ve ağırlığını kavramaya başlayanlar, buldukları çevreye ve alabildikleri etkilere göre kendilerince kurtuluş çaresi saydıkları tedbirlere başvurmakta... Komutanlar ve subaylar kurtuluş çaresi aramakla meşgul..." idi (Atatürk, 2000a: 7-8).

Bu günlerde, Jandarma Genel Komutanı olan Refet Bey Milli Mücadele için yapılan toplantılarda, kendilerini kurtaracak liderin Mustafa Kemal Paşa olması gerektiğini söylemiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın ismini Sultan Vahdettin için hazırlanan listenin en başına yazdırmıştı (Falih Rıfkı

Atay, 1969: 243; Bardakçı, 1998: 125-127). Hatta yeni kurulacak hükümette kendisine teklif edilen Harbiye Nezareti'ne (Milli Savunma Bakanlığına) Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesini teklif etmiştir (Gürer, 2006: 189-190).

Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarıyla memleketin durumu ile kurtuluş çarelerine ilişkin Şişli'deki evinde yaptığı toplantılarda, ülkeyi işgallerden kurtarmak için Anadolu'ya geçilmesi gerektiğine karar verilmişti. Ancak Anadolu'da mücadeleye girişmeyi kabul edenlerin sayısı çok fazla olmamıştı. Sonuç olarak; Mustafa Kemal Paşa, Rauf, Ali Fuat, Refet ve Kazım Karabekir Beyler, ordudaki terhis işlerini yavaşlatmak, silahlarla araç ve gereçleri olabildiğince Müttefiklere teslim etmemek ve kurulmakta olan yerel direniş örgütlerini birleştirebilmek için belirli görevlere ve yetkilere sahip olmanın zorunlu olduğu görüşünde birleşmişlerdi. Böylece "Kurtuluş Savaşı'nın İlkleri" diye anılan grup oluşmuştu (Turan, 2004: 188; Cebesoy, 1953: 39).

Anadolu'ya geçmeye karar veren Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'dan uzaklaştırılmak için 9. Ordu müfettişi unvanı ile Anadolu'ya gönderilmesine karar verilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Fon Kodu [F]: İ..DUİT, Dosya No [D]: 158, Gömlek No [G]: 73, Tarih [T]: 29 B 1337). Bu maksatla Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a götüreceği karargâh için görevlendirmeler yapılmış ve İngilizlerden gerekli izinler alınmıştı. Samsun'a gidecekler için hazırlanan ilk listede adı bulunmayan Refet Bey'in vizesi de 15 Mayıs'ta İngilizler tarafından tasdik edilmiştir (Bardakçı, 1998: 130, 590-599). Refet Bey maceralı Samsun yolculuğuna nasıl başladığını, "Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gidecekti, benim de gelmemi istiyordu... Onlar müsaade almışlardı, ancak benim müsaadem yoktu ve almak için de zaman yoktu. Ama ben kararımı vermiştim..." şeklinde anlatmıştır (Güresin, 1963: 2).

9. Ordu Müfettişliğinin¹ doğrudan doğruya emri altında merkezi Sivas'taki 3. Kolordu ve merkezi Erzurum'daki 15. Kolordu olmak üzere iki kolordu bulunmakta idi. 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir idi (Atatürk, 2000a: 6). Refet Bey'in 3. Kolordu Komutanlığına ataması ise Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a gitmek üzere yola çıktıktan sonra 17 Mayıs

¹ Haziran 1919'da 9. Ordu Müfettişliği numarası değiştirilerek 3. Ordu Müfettişliği olmuştur (Türkmen, 2001: 111).

1919'da yapılmıştı (BOA, F: İ..DUİT, D: 158, G: 81, T: 16 Ş 1337; Milli Savunma Bakanlığı Arşivi [MSB A.], Refet Bele Dosyası). Refet Bey'in komuta edeceği 3. Kolordu'ya bağlı 5. Kafkas Tümeni'nin merkezi Amasya, 15. Tümen'in merkezi Canik (Samsun) idi. Kolordu mıntıkası olarak belirlenen vilayet ve sancaklar ise, Sivas, Amasya, Tokat ve Samsun idi (Türkmen, 2001: 111). Ali İhsan Sabis'e (1993: 62) göre; Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkarken İsmet Bey'i kolordu komutanı olarak yanına almak istemiş, ancak İsmet Bey'in kabul etmemesi üzerine Refet Bey bu göreve getirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ve Albay Refet Bey ile Ordu Müfettişliği Karargâhında görevli 17 subay, 16 Mayıs 1919'da Bandırma vapuru ile İstanbul'dan hareketle 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkmışlardı.²

Refet Bey, yeni görevinde öncelikli olarak, ileride olabilecek kıışkırtmaların ve ayaklanmaların tedbirini almak için Mustafa Kemal Paşa ile birlikte askerî ve mülki temizlik operasyonu, sonra da asıl vazifesi olan Samsun ve havalisindeki asayişin teminini ve bu bölgede Türk varlığını ve hükümetini yeniden tesis etmek üzere çalışmaya başlamıştır. Bu maksatla Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkınca mutasarrıfın ve 15. Tümen Komutanının görevine son vermiş, her iki göreve de yeni personel atamaları yapıncaya kadar 3. Kolordu Komutanı Refet Bey'i görevlendirmişti (Aydoğan, 2000: 30-33). Refet Bey, Samsun'a varışlarının ertesi günü karargâha gelerek derhâl İstanbul'a dönmelerini söyleyen bir İngiliz Binbaşı'ya, "Bana bak binbaşı, derhâl burayı terk edecek ve gemiye binerek geldiğin yere gideceksin. Yoksa seni hemen tutuklar ve asarım." diyerek, Kuvayı Milliye kararlılığını göstermiştir (Güresin, 1963: 2).

Amasya Tamimi

Samsun'a çıkışlarından yaklaşık bir ay sonra Milli Bağımsızlık Mücadelesi'nde önemli bir adım olan Amasya Tamimi, 21/22 Haziran

² Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetinde Karargâh Kurmay Başkanı Albay Kazım (Dirik), Sıhhiye Başkanı Dr. Albay İbrahim Tali (Öngören), İkinci Kurmay Başkanı Yarbay Mehmet Arif (Ayıcı lakabıyla anılan), Harekât Şubesi Şefi Binbaşı Hüsrev (Gerede), Binbaşı Kemal (Doğan), Dr. Binbaşı Refik (Saydam), Yaver olan Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Yüzbaşı Mümtaz (Tünay), Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), Yüzbaşı Ali Şevki (Öndersev), Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), Üsteğmen Hayati, Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), Üsteğmen Abdullah (Kunt), Yaver olan Teğmen Muzaffer (Kılıç), Şifre Katibi Faik (Aybars) ve onun yardımcısı Memduh (Atasev) bulunuyordu (Merdanoğlu, 2006: 112-113; Tevettoğlu, 1987: 16).

1919'da yayımlanmıştır. Amasya Tamimi'nin hazırlandığı toplantılara, Mustafa Kemal Paşa'nın yanı sıra Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Bey iştirak etmiştir. Amasya Tamimi, Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce askerî kumandan ve mülki amirlere gönderdiği tebliğ ve tamimlerle, halka açıkladığı hususların bir program ve karar halinde ifade edilmesidir.

Refet Bey'in Amasya Tamimi'ni imzalaması ile ilgili değişik yorumlar yapılmıştır. Atatürk (2000: 23-24) Nutuk'ta; Refet Bey'in Amasya'ya tesadüfen geldiğini, tamimin müsveddesini imzalamaktan çekindiğini ve böyle bir kongrenin toplanmasındaki maksat ve yararı anlayamadığını söylediğini, ancak Ali Fuat Paşa'nın ısrarıyla müsveddede bulunması oldukça güç bir işaret koyduğunu ifade etmiştir.

Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa kendileriyle aynı düşüncelere sahip olan Refet Bey'in metne göz atarak; gerektiğinde bir milli hükümet kurulacağını anladığını, vatani kurtarmak ve bağımsız bir devlete sahip olmak için ne gerekirse onu yapacağız dedikten sonra metni imzaladığını belirtmişlerdir (Orbay, 2003: 312; Cebesoy, 1953: 39). Halide Edip Adivar (2004: 47) ise, Refet Bey'in gayet tenkitçi, kurnaz, aynı zamanda ihtilalci ve son derece cesur bir tarafı olduğunu belirterek, bu meselede, ikna edilmesi en güç kişi olduğunu yazmıştır.

Resmi Görevinden İstifası

Amasya Tamimi'nin ardından Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Refet Beyler ile birlikte Sivas'a doğru yola çıkmıştı. Refet Bey Sivas Kongresi hazırlıkları için Sivas'ta kalmış, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey ise Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Sivas'tan hareketle 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a varmışlardı (Aydoğan, 2000: 30-33; Orbay, 2003: 313).

Refet Bey 2 Temmuz 1919 tarihli şifreli telgraf ile Mustafa Kemal Paşa'ya, İstanbul Hükümeti'nin aldığı yeni kararları ve Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarının kabul edilmemesi hususundaki tedbirleri anlatarak, başka türlü harekete elverişli şartlar göremediği takdirde, yalnız vazifeden değil, askerlikten de istifa ederek, İstanbul'a çağrılmasına sebep bırakmamasını ve böyle bir karar verdiği durumda Sivas'a dönmeyip Erzurum'da kalmasının daha uygun olacağını bildirmişti (Karabekir, 1969: 64-65). Nitekim Mustafa Kemal Paşa, resmi vazifesine son veren telgrafı alır almaz Refet Bey'in tavsiye ettiği gibi, 8/9 Temmuz 1919 gecesi resmi

vazifesi ile beraber askerlik vazifesinden de istifa etmiş, durumu kolordulara ve Harbiye Nezaretine bildirmişti (Askerî Tarih Belgeleri Dergisi [ATBD], Sayı [S]: 79, Haziran 1982, Belge [B]: 1734, 1735).

İngilizler'in Batum'dan çıktıkları askerlerden 150 kadarını Anadolu'nun içlerine göndermek amacıyla 5 Temmuz'da Samsun'a çıkarmaları üzerine 3. Kolordu Komutanı olan Refet Bey bunların iç bölgelere gönderilmesine izin verilmeyeceğini açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Sadarete 7 Temmuz'da çektiği telgrafta, İngilizlerin getirecekleri "tek bir asker bile kasabaya ayak basmasına izin verilmeyeceğini" bildirmiş ve hükümetin de İngilizleri uymasını istemişti. Mustafa Kemal Paşa ve Refet Bey'in bu kararlı tutumları karşısında İngilizler Samsun'a asker çıkarmaktan vazgeçmişti (Tansel, 1991a: 35-37; Sarıhan, 1993: 367).

Amiral Calthorpe, 9 Temmuz 1919'da Türk Hükümeti'ne verdiği bir nota ile İngiliz askerlere müdahale eden Refet Bey'in derhâl İstanbul'a çağırılmasını istemişti (Sarıhan, 1993: 367; Aydoğan, 2000: 30-33). Bunun üzerine Refet Bey'e, 13 Temmuz 1919'da görevden alınarak yerine Albay Selahattin Bey'in atandığı ve kendisinin de İstanbul'a dönmesi bildirilmişti (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi [ATASE A.], Koleksiyon Adı [Kol]: İstiklal Harbi [İSH], Klasör No [K]: 36, Gömlek No [G]: 25, Belge No [B]: 25-1; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi [HTVD], S: 7, Mart 1954, B: 155). Görevden alınacağını hisseden Refet Bey ise, *Kavak'tan* 12 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti'ne istifasını göndermişti (HTVD, S: 7, Mart 1954, B: 154; Süslü ve Balcioğlu, 1999: 64).

Mustafa Kemal Paşa, 7 Temmuz tarihli bildirisinde komutanları komutayı devretmeme konusunda uyarmasına rağmen Refet Bey'in kolordu komutanlığından ayrılarak görevi Albay Selahattin Bey'e devretmesini doğru bulmamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın tek tesellisi, Refet Bey'in istifanın ardından İstanbul'a dönmeyerek Anadolu'da kalması ve Refet Bey'in komutayı devrettiği Selahattin Bey hakkındaki olumlu kanaatleri idi (Atatürk, 2000a: 35-36).

Bu gelişmeler olurken 23 Temmuz'da Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bir kongre toplanmıştı. Kongre devam ederken 30 Temmuz 1919 tarihinde gönderilen bir emirle, "Mustafa Kemal Paşa ile

Refet Bey'in³ hükümetin kararlarına aykırı hareketlerinden dolayı hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri..." bölgedeki askerî ve mülki makamlardan istenmişti (ATASE A., Kol: İSH, K: 24, G: 101, B: 101-1). 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, 1 Ağustos 1919 tarihinde verdiği cevapta; "... Hükümet kararlarının neler olduğunu bilmediğini, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in tutumlarında vatan ve milletin yararına aykırı ve yürürlükteki kanunlara uyarsız sayılacak hiçbir hal ve davranışlarının görülmediğini ve bunların vatansever birer memleket evladı olduklarını" bildirmiş ve memleketin içinde bulunduğu tehlikeler üzerine Hükümetin dikkatini çekmiştir (ATASE A., Kol: İSH, K: 194, G: 113, B: 113-1).

Sivas Kongresi ve Manda Meselesi

Sivas Kongresine katılmak üzere Erzurum'dan ayrılarak 2 Eylül 1919'da Sivas'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya "Refet Bey'in derhâl ve mutlaka Sivas'a gönderilmesini" emretmiştir. Sivas Kongresi 4 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında çalışmalarına başlamıştı. 7 Eylül'de Sivas'a gelen Refet Bey de, Heyet-i Temsiliye üyesi⁴ olarak bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından Kongre Heyeti'ne takdim edilmiş ve aynı gün kongre çalışmalarına iştirak etmeye başlamıştır (Atatürk, 2000a: 59).

Heyet-i Temsiliye ile ilgili madde görüşülürken Refet Bey, "Bu sene her yerden ayrı ayrı temsilci tayin ettirmek mümkün değildir. Altı kişi daha seçerek heyetin hepsi için doğrudan doğruya kongre tarafından seçilmiş diyebiliriz. Bu suretle bu temsilciler tüm memleketin temsilcisi olur." demiştir. Refet Bey'in teklif ettiği gibi; eski üyelere ilave olarak temsilcileri bulunmayan bölgelerden altı üye seçilerek kurulun sayısı onaltıya çıkarılmış ve "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Heyet-i Temsiliyesi" adını almıştır (İğdemir, 1969: 40-43; Baykal, 1974: VIII-X).

³ Bazı eserlerde hatalı bir şekilde Rauf Bey şeklinde geçmektedir.

⁴ Erzurum Kongresinde Heyet-i Temsiliye'nin en az dokuz en çok onaltı üyeden oluşacağı karara bağlanmış ve dokuz kişilik bir Heyet-i Temsiliye seçilmişti. Bazı üyelerin ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle Sivas'a gelmekten çekinmeleri sonucu, gelen üyelerle çoğunluk sağlanamadığı için Heyet-i Temsiliye çalışamaz duruma düşmüştü. Bunun üzerine, tüzüğün verdiği yetkiye dayanılarak, Refet Bey, Heyet-i Temsiliye üyeleri tarafından, Samsun bölgesi temsilcisi olarak onuncu üye seçilmiş ve böylece üye sayısı beşe çıkarılan Heyet-i Temsiliye çalışma imkânına kavuşmuştu (Baykal, 1974: VIII).

Manda meselesi kongrede görüşülürken söz alan Refet Bey, “Mandanın bağımsızlığı yok etmeyeceği ortada iken, bazı arkadaşlarımız, ‘bağımsız mı kalacağız yoksa mandayı mı kabul edeceğiz?’ tarzında birtakım görüşler ileri sürüyorlar. Onun için her şeyden önce mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır... Manda meselesini değerlendirebilmek için önce bir noktayı anlamak isterim. Bu muhtıra içeriği genel kurulda görüşülmeye sunulmuş mudur, sunulmamış mıdır?” diyerek konuşmasına başlamıştı. Fazıl Paşa Refet Bey’e cevaben: “Yanlış anlaşıldığı için biz üçümüz -yani Fazıl Paşa, Bekir Sami ve Hami Beyler- bu önergeyi geri çekiyoruz. Hiç verilmemiş saydık.” demesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, önergenin geri alınmış olduğunu açıklamasına rağmen Refet Bey bir saate yakın süren beyanatına devam etmiştir (İğdemir, 1969: 55; Atatürk, 2000a: 74).

Refet Bey bu uzun konuşmasında özetle “Bizim, Amerika mandasını tercih etmekten maksadımız, bütün toplumlari kendine tutsak eden, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin milletlerin vicdanlarına saygılı olan Amerika’yı kabul etmektir... Manda ile bağımsızlık birbirine engel olan şeyler değildir. Yalnız, eğer biz gerçekten güçlü olmazsak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için bağımsızlığımızı yok edici bir unsur olur... Şurası bir gerçektir ki, bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan aralarında bölüşmek istiyorlar. Ancak, eğer biz bugün bu devletin kefilliği altında bir barış anlaşması yapacak olursak, ileride, uygun şartlar altına girer girmez hemen döner ve kendi yararımızı sağlarız... Herhâlde bir Amerikan kefilliğini kabul etmek zorundayız. Yirminci yüzyılda, beş yüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak on onbeş milyon lira geliri olan bir millet için, bir dış dayanak olmaksızın yaşamak imkânı olamaz. Eğer bundan sonra da bu durumumuzda kalır ve dışarıdan bir destekle kalkınamayacak olursak, belki de ileride, Yunanistan’ın saldırılarına karşı bile kendimizi savunamayız... O halde, Amerikan mandası her şeyden önce bir kefil ve yardımcı bulmak için gereklidir.” demiş ve son olarak “Eğer sunmuş olduğum bu açıklamalarla ilerideki görüşmeler için bir giriş yapabildimse ne mutlu” diyerek sözlerini bitirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey’in konuşmasının etkisini önlemek için görüşmelere on dakika ara vermişti. Aradan sonra delegeler değişik görüşlerini aktarmaya devam etmiş ve akşam olunca görüşmelere ertesi

gün devam edilmek üzere ara verilmiştir (İğdemir, 1969: 55-71; Atatürk, 2000a: 74-77).

Ertesi gün söz alan Rauf Bey'in, Amerikan Kongresinden aleyhimize yapılan propagandaları önlemek için bir heyetin gelip memleketimizde incelemeler yapmasına ilişkin teklifi kabul edilerek, bir yazı ile ABD Senato üyelerinden kurulu bir komitenin Türkiye'ye gönderilmesi istenmişti. Bu sayede manda konusundaki görüşmeler sona ermiştir (Turan, 2004: 266-267; Çoker, 1994: 18). Sivas Kongresi 11 Eylül 1919'da bir beyanname yayımlayarak son bulmuştur.

Konya Valisi Cemal Bey Olayı

Mustafa Kemal Paşa, bir yandan kongreler tertip ederken bir yandan da Anadolu'da sivil ve askerî yönetimi ele geçirmek için bütün bu makamları Heyet-i Temsiliye'ye bağlamaya başlamıştı. Sivas Kongresi esnasında Konya, Ankara, Trabzon, Kastamonu vb. birkaç vilayet hariç bütün iller Kuvayı Milliye'nin saflarına katılmışlardı. Bu vilayet valileri içinde enerjisi, tecrübesi ve akıl almaz entrikaları ile en kuvvetlisi Konya Valisi Cemal Beydi. Nitekim kongreden sonra diğer vilayetler milli teşkilata kazanıldığı halde, Konya hala İstanbul hükümetine bağlılığını devam ettirmiştir (Avanas, 1998: 84).

Valinin bu tutumu üzerine Mustafa Kemal Paşa, "maksadı iyice kavramış bir kişi" olarak düşündüğü Refet Bey'i Konya'ya göndermeye karar vermişti. Bu sırada aldatma maksatlı olarak Konya'ya Eskişehir'in milli kuvvetler tarafından işgal edildiğine dair bir de telgraf gönderilmişti. Refet Bey'in Heyeti Temsiliye tarafından büyük bir kuvvetle gönderildiği haberi halk üzerinde heyecan yaratmış ve Konya halkı Vali Cemal Bey'in aleyhine harekete geçmiş; bunun farkına varan Cemal Bey de 26 Eylül'de İstanbul'a kaçmıştı. Refet Bey, Cemal Bey'in şehri terk ettiğini Ereğli'de öğrenmiş ve durumu derhâl Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti. Cemal Bey'in Konya'yı terk etmesinden sonra şehir tam olarak Kuvayı Milliye'nin hâkimiyetine geçmiştir (Avanas, 1998: 85-86; Atatürk, 2000a: 117).

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, "...Refet Bey, Konya ve dolaylarında başarı sağlanabilmesi için, kendisine İkinci Ordu Müfettişliği unvan ve yetkisinin verilmesini... Birçok zaman sonrada, Bolu ve civarındaki isyanı bastırmak için görevlendirildiği zaman paşa unvanının verilmesini..."

istediğini belirterek Refet Bey'i böylesine müşkül bir zamanda rütbe ve makam peşinde olmakla tenkit etmektedir (Atatürk, 2000a: 117-118).

Refet Bey bu olayı Meclis'te yaptığı konuşmada, "O zaman Konya'daki komutan dahi çekilip gitmişti. Orada Vali halka zulüm ediyordu... Ben Sivas'tan yalnız başıma çıktım. Yanımda bir yaver, bir çavuş, bir baston ve bir ben çıkmıştım. Tüm o bölgeyi beş parasız geçmek suretiyle geldim. Konya'ya üç kişi olarak girdim ve Konya'ya hâkim oldum. O zaman Vali Cemal Bey kaçtı ve Konya ahali beni selamlamaya geldi..." diye anlatmıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları [TBBM GCZ], 1985b: 885).

Aydın Cephesi Komutanlığı ve İç Ayaklanmalar

Heyet-i Temsiliye'nin baskıları karşısında Damat Ferit Paşa'nın istifa etmesi üzerine Ali Rıza Paşa 2 Ekim'de Sadrazam olarak atanmıştı. Yeni kabinede Harbiye Nazırlığına (Milli Savunma Bakanlığına) getirilen Cemal (Mersinli) Paşa'dan Genelkurmay Başkanlığına Cevat veya Fevzi Paşa'nın, daha birçok görevlendirme ve atamanın yerine getirilmesi istenmişti. Bu isteklerden biri de, "Refet Bey'in 12. Kolordu Komutanlığına atanması" idi (Atatürk, 2000a: 133-137). Bu istekler üzerine, 12. Kolordu Komutanlığı'na Fahrettin (Altay) Bey atanmış, Refet Bey'in de ismini gizlemek şartıyla Aydın Cephesi Kuvayı Milliye Komutanlığına atanması uygun bulunmuştur (Kansu, 1968: 518; Süslü ve Balcıoğlu, 1999: 65).

Garbı Anadolu Umum Kuvayı Milliye (Batı Anadolu Kuvayı Milliye) Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 14 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye'ye; Aydın Kuvayı Milliyesi'ni idare etmek için Refet Bey'in gönderilmesini teklif etmişti (Cebesoy, 1953: 197-198). Konya'da bulunan Refet Bey 23 Ekim 1919'da Heyet-i Temsiliye tarafından Batı Anadolu'daki durumu yerinde görmek, 23 ile 57. Tümenlerin idaresini eline almak ve bu bölgedeki durum hakkında acele rapor göndermek üzere görevlendirilmiştir (Ercan, 1985: 234).

"Nazilli Mevki Komutanı Servet Bey" kod adı ile Nazilli'ye yerleşen Refet Bey, buradan Akhisar, Alaşehir, Soma bölgelerine gidip gelmiş ve Heyet-i Temsiliye'nin ana fikri olan bölgedeki kuvvetlerin bir elden sevk ve idaresini sağlamak için çaba göstermiştir (Aker, 2006: 303).

Nazilli'ye yerleşen Refet Bey cephe bölgesini tanımak için çıktığı geziden sonra Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği 14 Aralık 1919 tarihli raporda; "... Gezip gördüğü yerlerde üzüntü verici bir ihmâl ve anarşi, sınırsız bir görevi kötüye kullanma olduğunu, cephenin Yunanlılar tarafından yapılacak bir taarruza karşı koyacak bir halde olmadığını, Yunanlıların hiç zorlanmadan ilerleyerek General Milen'in talep ettiği hattı işgal ettiklerini, Kuvayı Milliye ile düşmanı kovmanın mümkün olmadığını, cepheye mücavir tümenlerin seferberliğinin yaptırılmasının gerekli olduğunu" ve İstanbul'da görüştüğü Fransız Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Lebon'a, "... Kâinata harp ilan etmek istemediğimizi ve hiç kimse ile de anlaşma yapmadığımızı, fakat memleketimizin parçalanmak istenmesine karşı kâinata harp ilan edebileceğimizi ve böyle bir halde her nereden yardım görürsek o yardımı da kabul edeceğimizi söylediğini" bildirmiştir (Özdemir, 2002: 970).

Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in telgrafına cevaben; Refet Bey'e, samimiyetinden asla şüphe etmediklerini, haber alamadıkları için endişe ettiklerini, İstanbul'da bulunuşunu gizli istihbarattan haber aldıklarını, fakat şimdi sebebini de öğrenip ferahladıklarını bildirmişti (Özdemir, 2002: 970). Mustafa Kemal Paşa Refet Bey'e o günün şartları altında böyle bir cevap vermekle beraber, Refet Bey'in Nazilli'den haber vermeden ayrılışlarını Nutuk'ta şiddetli bir dille eleştirmekte ve "Efendiler, Refet Paşa'nın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli Cephelerinde, düzenli bir ordunun teşkiline kadar, ciddi bir sevk ve idare kurulamamasına sebep oldu." demekte ve Refet Bey'in Demirci Efe'den cephe komutanlığını almaması ile ilgili olarak "Efendiler, Nazilli'ye giden Refet Paşa Demirci Mehmet Efe'den komutayı almaya gerek ve bunda bir yarar görmemiş; kim bilir ve belki de komuta kendisine teslim edilmemiş... Refet Paşa'nın gördüğü ve tercih ettiği gibi, Efe'nin komutasını devam ettirmekte ve ona yardımcı olmakta yarar vardı yahut da Refet Paşa o cephenin komutasını herhangi bir sebeple ele alamıyordu. Her iki ihtimale göre de mutlaka komutayı al, diye emir vermek anlamsız olurdu." diyerek eleştirilerine devam etmektedir (Atatürk, 2000a: 195-196).

Refet Bey yapılan incelemeler neticesinde Batı Anadolu Cephesi'nin daha uzunca bir süre tek bir komuta altına alınması imkânının bulunmadığını bildirmişti. Böylece Balıkesir, Salihli ve Aydın

cepheleri olarak üç bölgeyi kapsayan Batı Anadolu Cephesi'nin bir komuta altında toplanabilme imkânsızlığı karşısında mevcut düzenin bir süre daha devamına karar verilmiştir (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı [ATASE], 1999a: 140-141). Buna rağmen Refet Bey Kasım 1919'dan Mart 1920'ye kadarki dört buçuk aylık süre zarfında Kuvayı Milliye'nin bir emir komuta altına alınması ve düzenli orduya geçilmesiyle ilgili bazı değişiklikler yapmayı başarmıştır.

Refet Bey Nazilli'ye geldikten sonra ortamı incelerken, Demirci Efe'yi bir tarafa itmenin yarar ve sakıncalarını düşünmüş, Demirci'ye hâkim olmak yerine onun güvenini kazanarak Milli Mücadele için uygun hareket etmesini sağlamak istemişti. Refet Bey, Demirci Efe'nin Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan tereddütlerini tamamen ortadan kaldırmış, Kuvayı Milliye aleyhtarı olan danışmanı Nuri Bey'i bölgeden uzaklaştırmış, askerî danışmanı olan Yüzbaşı Tahir'i de görevinden almış ve Demirci Mehmet Efe'ye bunları kabul ettirmişti. Bundan sonra 21 Aralık 1919 tarihinden itibaren millî kuvvetler de 57. Tümenine bağlanmış ve bu sayede Demirci Efe sadece cephenin geri bölgesinden sorumlu olmuştur (Aydinel, 1990: 283-287, 315-319; Aker, 2006: 303-304, 313-314). Daha sonraları meydana gelen iç isyanların bastırılmasında Demirci Efe'nin itirazsız bir şekilde elindeki kuvvetleri göndermesi, Refet Bey'in Demirci Efe üzerindeki nüfuzunu göstermektedir.

12. Kolordu kuruluşunda bulunan 23. ve 57. Tümenler, millî kuvvetlerin teşkilatlandırılmasından sonra 1920 yılı başlarında, Refet Bey'in harekât kontrolü bakımından emrine verilmiş ve kendilerine doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı olmak kaydı ile kolordu yetkisi tanınmıştı. Refet Bey'in bu görevi, 1920 Mart ayı sonlarına (Düzce ayaklanmasına) kadar devam etmiştir (ATASE, 1999a: 141).

23. ve 57. Tümenleri fiilen sevk ve idare etmekte olan Refet Bey, 6 Şubat 1920'de verdiği bir emirle, Büyük ve Küçük Menderes Havzaları Bölgesi'nde bulunan bütün nizami ve millî kuvvetleri Menderesler Grubu adı altında yeni bir teşkilat içinde toplamıştı (Aker, 2006: 316-317; Aydinel, 1990: 288, 320). Bu teşkilatlanmadan sonra Batı Anadolu'da komutanlığın sorumluluğu 61., 23. ve 57. Tümen Komutanlıkları altında üç cepheye ayrılmıştı. 19 Mart 1920'de Albay Refet'in tebliğiyle,

Menderesler Grubu adını taşıyan mıntıka İzmir Güney Cephesi, Alaşehir'deki milli kuvvetler yerini 23. Tümen'e devrederek İzmir Doğu Cephesi ve 61. Tümen'in işgal ettiği bölge de İzmir Kuzey Cephesi adlarını almışlardı. Böylece düzenli ordu kurulması için de önemli bir adım atılmıştır (ATASE, 1999a: 250).

Refet Bey Aydın Cephesi Komutanlığı görevini yürütürken, doğrudan cephe ile ilgili olmayan işler de yapmıştı. Bunlardan birisi İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve mühimmat kaçırılmasıyla da ilgilenmişti. Refet Paşa 22 Şubat 1920'de Isparta'dan, Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği telgrafta; Ocak başından itibaren İstanbul'da Kemal, Şevket ve Sami Beyler ile temasa geçildiğini ve silah sevki için Şubat başında Kemal Bey namına 7000 lira gönderildiğini bildirmiştir (Türk İnkılap Tarihi Arşivi [TİTE A.], Kutu No [K]: 321, Belge No [B]: 43).

Refet Bey bizzat Antalya'ya giderek İtalyan temsilcisi ile görüşmüştü. Bu görüşme sayesinde, İtalyanlar 5 Mart 1920'de depolardaki nöbetçilerini çekmişler ve buradaki silah ve cephaneye Kuvayı Milliye'nin Sarayköy deposuna nakledilmiştir. Bu sayede İtalyan işgalinde olan Antalya depolarındaki silah ve mühimmatı Kuvayı Milliye'ye kazandırmıştır (Aker, 2006: 321-322; Aydınel, 1990: 320).

Ayrıca, Refet Bey, Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince, kama ve nişangâhları İtilaf Devletleri tarafından alınmış olan topların kamalarının yapılmasını ve kullanılmayan top mermilerinin üzerinde değişiklikler yapılarak kullanılmasını sağlamıştı. Refet Bey bu çalışmaları gerçekleştiren personeli Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yla tanıştırmış ve Fevzi Paşa'nın direktifleri ile İmalatı Harbiye Müdüriyeti kurulmuştur (ATASE, 1974: 124-128)

12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey Meselesi

Konya Valisi Suphi Bey ile 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul ile ilişkilerin kesilmesini isteyen genelgesine uymayarak Merkezi Hükümet ile temas kurmaya çalışmışlardı. Fahrettin Bey, işgalden sonra İstanbul ile haberleşmeyi sağlayamayınca, Merkezi Hükümete bağlı olan 20. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya bağlanmıştı. Bu gelişmeler üzerine Nazilli'de bulunan Refet Bey, Ankara'ya

Konya üzerine yürüyeceğini bildirmişti (Avanas, 1998: 93; Erdeha, 1975: 286-287).

2 Nisan 1920 tarihinde Sarayönü İstasyonuna gelen Refet Bey, Fahrettin Paşa ve şehrin ileri gelenlerini görüşmek için buraya davet etmiş (ATBD, S: 87, Şubat 1989, B: 2116) ve görüşmeye gelen Vali ve Komutan ile gelen heyeti bir emrivaki yaparak Ankara'ya götürmüştür. Konya heyeti ile Ankara'da yapılan görüşmelerde aradaki farklı görüşler düzeltilmiş ve ortada bir mesele kalmamıştır (Güralp, 2002: 41-43; Avanas, 1998: 93). Refet Bey pratik bir şekilde bu meseleyi halletmeyi başarmıştır.

Refet Bey, Meclis-i Mebusan'ın kapatılması üzerine yapılan seçimlerde TBMM'nin I. Döneminde İzmir'den milletvekili seçilmiştir (Süslü ve Balcıoğlu, 1999: 64; Çoker, 1995: 520).

İç Ayaklanmalar

Bu dönemde otorite boşluğuna bağlı olarak Anadolu'da değişik yer, zaman ve sebeplerle meydana gelen iç ayaklanmalar önemli yer tutmaktadır. Bu ayaklanmaların bir kısmının bastırılmasında Refet Bey'in önemli katkıları olmuştur.

Düzce ve Bolu Ayaklanmaları, Çerkeş ve Ereğli Olayları

Hilafetin ile şeriatın savunulması ve Çerkezlik davasıyla Düzce yöresinde 13 Nisan'da başlayan ayaklanmada, 18 Nisan'da Bolu asilerin eline geçmiş, Hendek, Adapazarı ve Safranbolu halkı da dini duygularla veya saltanata bağlılıklarını göstermek amacıyla isyancılara katılmışlardı (Turan, 1998: 175; Ertuna, 1974: 92-94). Nasihat Heyetinin halkı yatıştırma girişiminin sonuçsuz kalması üzerine Geyve'deki tümenden sonra Çerkez Ethem birliği ve diğer Kuvayı Milliye birlikleri bölgeye yollanmış, Ali Fuat Paşa ve Refet Bey de ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmişti (Turan, 1998: 176; Kobal, 2002: 82).

Refet Bey bir taraftan isyanı bastırmak için gerekli hazırlıklarını sürdürürken, diğer taraftan onlarla görüşme yapmayı da uygun bulmuştu. Refet Bey asilerle Bulanık'ta yaptığı görüşmeleri 24 Mayıs 1920'de Ankara'ya bildirmişti: Asilerle yaptığı anlaşmaya göre, şiddetli cezalar uygulamama vaadine karşılık asilerin ele geçirdikleri top, tüfek, cephane ve esirleri iade etmeyi, milli meclisi tanımayı, İstanbul'la münasebeti kesmeyi

milli teşkilatlanmaya dâhil olmayı ve düşmana karşı ortak hareket etmeyi kabul etmişlerdi. Sözlerine asilerin dağılmaları gerektiğini, kendisinin öğleden sonra harekete geçeceğini ve asilerin dağılmazlarsa savaşaacağını eklemiştir (Özdemir, 2002: 971-972).

Refet Bey kuvvetlerinden önce gelen Çerkez Ethem 23 Mayıs'ta Sapanca ve Adapazarı'nı, 25 Mayıs'ta Hendek'i ele geçirmiş ve direnmeyle karşılaşmadan 26 Mayıs'ta Düzce'ye girmişti. Başta Sefer Bey olmak üzere ayaklanmanın öncülerinin birçoğunu idam ettirmiş ve böylece isyanın merkezi olan Düzce'de durum normale dönmüştür (Şehidoğlu, 1970: 77; Ertuna, 1974: 110-111).

23 Mayıs 1920 günü Geyve'den Düzce isyanı için harekete geçildiğinde Mudurnu bölgesinde Refet Bey komutasındaki kuvvetler Binbaşı Nazım ve Binbaşı Çolak İbrahim grupları şeklinde toplanmıştı. Bu kuvvetler 27 Mayıs ve 28 Mayıs günü ayrı istikametlerden Bolu'ya gelmişlerdi. Binbaşı Nazım grubu 31 Mayıs günü Gerede'ye zorla girmişti (Esengin, 1998: 117-118; Ertuna, 1974: 112).

Bölgedeki isyan bir hafta süren başarılı bir harekâtla bastırılmıştı. Refet Bey çektiği telgrafla "Davamızın meşruiyeti sayesinde meydana gelen seri başarı bütün arkadaşlarıma hürmet nazarlarına ve TBMM'ne arz edilir." şeklinde bölgede asayişin sağlandığını Meclis Başkanlığına rapor etmiştir (Özdemir, 2002: 972).

Bolu olaylarından sonra Çerkeş ve civarında karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Ayrıca Fransızlar Ereğli'ye 200 kişilik bir askerî güç çıkarmışlardı. Bu olaylar üzerine Refet Bey bölgeye gönderilmişti. Refet Bey Gerede'den hareketle 12 Haziran 1920'de Çerkeş'e gelerek karışıklıklara yol açan suçluları bulup cezalarını vermiş ve Çerkeşli gönüllülerden bir atlı kuvvet hazırlamıştı. Refet Bey Çerkeş'te düzeni tamamen sağladıktan sonra Kastamonu kazaları, Ovacık, Safranbolu, Devrek'e geçerek burada Ereğli'yi işgal eden Fransızlara karşı harekât hazırlıklarını yaparken Fransızlar ile Ankara arasında yapılan görüşmeler neticesinde Fransızlar Ereğli'yi boşaltmaya razı olmuşlardı. Refet Bey'in Fransızlara karşı hazırlayacağı harekât da böylece kalmıştır (Özdemir, 2002: 972-973).

Yozgat Ayaklanması

Refet Bey Çerkeş'te bulunduğu günlerde Yozgat ve civarından isyan haberleri gelmeye başladı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Yozgat başkanı Çapanoğlu Edip ve kardeşi Celal Bey, Ankara'da toplanacak Meclis için seçim yaptırmamış ve Meclis'in padişahın isteklerine ve yürürlükteki yasalara aykırı olduğunu bir telgrafla bildirmişti. Yozgat ayaklanması, ayrı ayrı yer ve tarihlerde başlamış ve devamı süresince de ayrı ayrı yer ve tarihlerde bastırılmıştır (Kobal, 2002: 82; Ertuna, 1974: 140-141; Esengin, 1998: 155-157).

Antep civarında bulunan Kılıç Ali birliklerinin bölgeye sevk edilmesine rağmen tehlikenin büyümesi üzerine, 16 Haziran 1920'de Genelkurmay Başkanlığı tarafından Çerkeş'te bulunan Refet Bey'e ayaklanma hakkında bilgi verilerek Çankırı'ya gitmesi gerektiği bildirilmiştir (Ertuna, 1974: 145-150; Esengin, 1998: 157-163). 20 Haziran'da Çankırı'ya gelen Refet Bey, bir taraftan kuvvet toplama işiyle uğraşırken diğer taraftan asayişî sağlayacak önlemler almıştı. Bu anlamda asayişî ihlalde önemli rolü olan asker kaçaklarını toplayıp cepheye sevk etmişti (Özdemir, 2002: 973).

19 Haziran'da ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Çerkez Ethem birlikleri ile 23 Haziran'da çarpışarak Yozgat'ı ele geçirmiş ve 25 Haziran'da Alaca'ya girerek buradaki asilere büyük kayıplar verdimişti. 27 Haziran'da Yozgat-Alaca yolu üzerinde sarp bir boğaz olan Arapseyfi'deki çarpışmadan sonra, üçyüze yakın kayıp veren asiler dağılmışlardı (Ertuna, 1974: 150-154; Esengin, 1998: 163-171).

Refet Bey, Çankırı'ya geldiği gün Alaca'da asilerin bir müfrezeyi esir aldıkları bildirilmesi üzerine, topladığı kuvvetlerle 24 Haziran 1920'de Çankırı'dan Çorum'a hareket etmişti. Refet Bey kısa bir süre Çorum'da kalıp düzeni sağlamaya yönelik önlemler aldıktan sonra, 28 Haziran'da Mecitözü'ne, 30 Haziran'da da Zile'ye, İğdir nahiyesine uğrayarak 5 Temmuz'da Ortaköy'e varmış. Geçtiği yerlerde isyancıları cezalandırmış, güveni sağlayarak düzeni kurmuş ve gerekli tedbirleri aldıktan sonra 9 Temmuz'da da asilerle çarpışarak Akdağmadeni'ne girmişti. Refet Bey Akdağmadeni'nde iki gün kalarak asayişî sağlamış ve İbrahim Bey Müfrezesini Akdağmadeni'nde bırakarak Zile'ye geri dönmüştü (Özdemir, 2002: 973).

Refet Bey'in Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği 10/11 Temmuz 1920 tarihli telgrafı üzerine, Çerkez Ethem birlikleri cepheye çekilmiş, İbrahim Bey Müfrezesi cepheye gönderilmek üzere Yozgat'a sevki edilmişti. Böylece isyanları bastırmada ve halkın içinde yürütülen faaliyetlerde milisler yerine düzenli askerlere yer verilmeye gayret edilmiştir (Harp Tarihi Belgeleri Dergisi [HTBD], S: 72, Mart 1975, B: 1563).

Yozgat ve Çorum bölgelerinde etrafa dağılmış ve gücü kırılmış olan isyancıların tekrar toparlanmamaları için takip ve tenkil (uzaklaştırma, tepeleme) harekâtının kesintiye uğramadan devam etmesini isteyen Refet Bey, 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey ile Kadışehir yakınlarında asileri dağıtmışlardı. Kadışehir'den Ortaköy'e dönen Refet Bey, müfrezesini Çorak'ta bırakarak yanında bir kıta süvari ile 23 Temmuz'da Çorum'a dönmüştü. Çorum'da bulunduğu sırada Refet Bey ile Ankara arasında birçok yazışma yapılmıştı. Refet Bey'in 31 Temmuz 1920 tarihli duygu ve sitem yüklü yazısına cevaben Genelkurmay Başkanı İsmet (İnönü) Bey, Refet Bey'in yazdıklarına hak verdiğini, şaşkınlık içinde olduklarını fakat hataları gördüklerini ve bu sorunları beraber çözeceklerini ifade ettikten sonra, "Şimendifer boyunda iken en büyük buhranlarda hemen sen imdadımıza yetişir idin. Harp dağlara sardığında aynı buhranlara çare bulmak için biz yine seni çağırdık. Fecirlere kadar beklediniz, biz yine sizi aradık. Şu anda da genel vaziyeti beraber görmek için hemen gelmeni çok rica ediyoruz..." demiştir. Bu yazı ile Ankara'ya davet edilen Refet Bey, 13 Ağustos 1920 tarihinde Çorum'dan Ankara'ya hareket etmişti (Özdemir, 2002: 974). Yapılan takip hareketleri neticesinde asi elebaşlarının büyük kısmı ya yakalanmış ya da teslim olmuşlar ve 27 Ağustos'a kadar bölgede sükûnet sağlanmıştır (Ertuna, 1974: 154-158).

Refet Bey, Yozgat ayaklanmasının bastırılması için çaba gösterirken 14 Temmuz 1920 tarihli idama mahkûm edilme kararı Padişah tarafından 25 Temmuz'da onaylanmıştır (Özakman, 2008: 96).

İçişleri Bakanlığı ve Konya Ayaklanması

Ayaklanmaların bastırılmasından sonra Ankara'ya dönen Refet Bey'in 6 Eylül'de İçişleri Bakanı seçilmesinden (MSB A., Refet Bele Dosyası; Atatürk, 2000a: 341-342) kısa bir süre sonra, Bozkır ayaklanmasına da katılan Delibaş Mehmet ve asiler, 2 Ekim 1920 akşamı Çumra'yı ve 3 Ekim'de Konya'yı ele geçirerek hükümete el koymuş,

ardından isyan Koçhisar, Karapınar, Karaman, Ilgın, Akşehir, Seydişehir, Beyşehir, Akseki, Manavgat ve Alanya'ya kadar yayılmıştı (Ertuna, 1974: 187-188; Avanas, 1998: 119-144).

Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, kendi sorumluluk bölgesi içinde olan isyanın Refet Bey tarafından bastırılması gerektiğini söylemiş, Mustafa Kemal Paşa da iyi bir asker ve komutan olan Refet Bey'in İçişleri Bakanı olduğu için tüm ülkenin asayişinden sorumlu olması nedeniyle gitmesini uygun bulmuştu. Refet Bey İçişleri Bakanlığının çok önemli bir görev olduğunu söyleyerek istifa etmiş, ancak istifası kabul edilmemiştir (TBBM GCZ, 1985a: 277; Çoker, 1995: 576-577).

6 Ekim 1920 sabahı, asiler bütün kuvvetleriyle, Horozluhan bölgesinde bulunan Binbaşı Derviş Müfrezesine taarruz etmiş, ancak bir süvari alayı ile Ankara'dan gelen Refet Bey'in çarpışmaya katılmasıyla asiler bozguna uğramıştı. Böylece birkaç çarpışmadan sonra 6 Ekim'de Konya'ya girilmiş, takip hareketiyle ağır kayıplara uğratılan asiler Konya'nın doğusuna çekilmişlerdir. Konya'ya giren Refet Bey, ilk iş olarak Ankara'ya bölge hakkında bilgi vermiş, hükümet otoritesini yeniden kurmuş ve kesilen muhabere irtibatlarını tesis etmeye başlamıştı. Asayiş ve huzuru sağlamak amacıyla şehirde sıkıyönetim ilan etmişti (Ertuna, 1974: 192; Esengin, 1998: 206-209; Erdeha, 1975: 296).

Çok geniş bir sahayı kapsayan ayaklanma üç bölüme ayrılmıştı. Bu plana göre, Afyonkarahisar'dan Ilgın'a kadar olan demir yolu çevresi 12. Kolorduya, Eğridir Gölü çevresi Demirci Efe'ye verilmiş ve esas ayaklanma bölgesi olan Konya'nın güneyindeki bütün isyancıların tenkil ve temizlenmesini de Refet Bey üzerine almıştı (Ertuna, 1974: 193; Esengin, 1998: 210-211). Refet Bey 8 Ekim'de süvari birlikleriyle Çumra istikametinde harekâta başlamış, Karaman, Dinek-Elmasu hattı, Boyalı-Sarıköy bölgesi, Aladağ, Bozkır, Seydişehir, Beyşehir, Çiğil istikametinde hareket ederek 23 Ekim'de bölge asilerden temizlemiş ve bu bölgedeki ayaklanma bastırılmıştır (HTBD, S: 74, Mart 1976, B: 1605-1606; Ertuna, 1974: 193-195; Esengin, 1998: 211-215). İçişleri Bakanı Refet Bey, bu tarihten sonra Konya bölgesinden ayrılarak Ankara'ya esas görevi başına dönmüştür (Ertuna, 1974: 196). Böylece Refet Bey Bolu ve Yozgat

ayaklanmalarında olduğu gibi, özellikle Konya ayaklanmasında, süvari kuvvetleri ile ayaklanma bölgesinde yaptığı çevik saldırılar ve cesurane hareketler ile isyanı bastırmakta büyük başarılar göstermişti.

Demirci Mehmet Efe'nin 22 Kasım'da Isparta'ya girmesi ile bu bölge tamamen asilerden temizlenmiş ve harekât sona ermiştir. Delibaş kaçarak Fransızlara teslim olmuş ve ayaklanmaya iştirak eden 250 kadar asi idam edilmiştir (Ertuna, 1974: 199-200; Avanas, 1998: 147-148).

Güney Cephesi Komutanlığı

Yunan genel taarruzu neticesinde Balıkesir ile Bursa'nın düşmesi ve Gediz saldırısında da başarısızlığa uğranılması gibi olumsuz gelişmeler üzerine Kuvayı Milliye birliklerinin düzenli ordu içine alınmalarına ve Batı Cephesinde köklü bir düzenlemeye gidilmesine karar verilmişti (Turan, 1998: 230-231; Aybars, 1995: 453-455). Bunun üzerine Batı Cephesi, Kuzey⁵ ve Güney Cephesi olarak ikiye ayrılmış, cephe komutanlıklarına Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey ve İçişleri Bakanı Albay Refet Bey atanmıştı. Güney Cephesi; Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Menteşe ve Antalya sancakları ile Konya ili, Silifke ve Niğde sancaklarını ve Adana Merkez sancağını kapsamakta idi (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], Sayı [S]: 336, Dosya No [D]: 38-7, Fon Kodu [F]: 30..18.1.1, Yer No [Y]: 1.18..13., Tarih [T]: 9.11.1920; MSB A., Refet Bele Dosyası; HTVD, S: 52, Haziran 1965, B: 1197). Refet Bey, bölgesinde asayişini sağlayacak ve halktan hayvan ve malzeme toplamak suretiyle, hızla süvari teşkilatını oluşturacaktı.

Refet Bey'in Kuvayı Milliye birliklerini ordu kuruluşu içine almaya yönelik girişimlerinin karşısında askerlik hizmetinden kaçmalar ile özellikle Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem gibi bazı Kuvayı Milliye komutanlarının emir komuta altına girmemeleri gibi engeller çıkmıştı (Turan, 1998: 231; Aybars, 1995: 453-454).

⁵ İsmet Paşa'nın teklifiyle Kuzey (Şimal) Cephesi tabiri Batı Cephesi olarak değiştirilmiştir (HTVD, S: 52, Haziran 1965, B: 1199).

Demirci Mehmet Efe Ayaklanması

Refet Bey verilen direktifler doğrultusunda, Demirci Mehmet Efe, Sarı Efe ve Yörük Ali Efe gibi milli müfrezeleri ordu kuruluşu içine alma ve süvari birlikleri kurma teşebbüslerine süratle başlamıştı. Refet Bey, ilk önce, elindeki atlı takip kollarından ve atlı piyade tümenlerinden faydalanarak, 1. ve 2. Süvari Gruplarını kurmuştu. Düzenli ordu kurulması aşamasında Refet Bey'in milis kuvvetlerinin de lağvedilmesi yönündeki telkin ve teklifleri milli kuvvet komutanlarınca iyi karşılanmıştı (Esengin, 1998: 260-261; Ertuna, 1974: 204-205).

Refet Bey, Demirci Efe'yi merkezi Konya'da bulunan Atlı Takip Kuvvetleri Komutanlığına atayarak Güney Cephesi Komutanlığı emrine girmesini istemişti. Buna göre emrindeki kuvvetlerden 300 kişilik bir süvari alayı kurularak, geri kalanlar silahlarıyla birlikte 57. Tümen emrine verilecek, suç işlemiş olanlar terhis edileceklerdi. Başlangıçta bu emri kabul eden Demirci Efe, Çerkez Ethem'in kışkırtmalarına kapılarak bu atamayı ret etmişti. Bu gelişmeler üzerine Refet Bey, Demirci Efe'nin Çerkez Ethem ile haberleşmesi ve iki tarafın birleşme ihtimalinin ortaya çıkması karşısında, Demirci Efe'ye karşı bir harekât yaparak tasfiye etmeyi planlamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın da onayını almıştır (Turan, 1998: 232-233; Kobal, 2002: 84; Ertuna, 1974: 206-208; Esengin, 1998: 263-268).

Refet Bey, 16 Aralık 1920 tarihinde Demirci Efe'nin bulunduğu İğdecik Köyü'ne baskın yapmış ve Demirci Efe'de hükümet kuvvetleriyle çarpışmak yerine kaçmayı tercih etmiş, ancak bir süre sonra emrindekilerle birlikte teslim olmuştur. Kendisinin Karacasu ilçesinin Dualar köyünde oturmasına izin verilmiş ve bir süre gözetim altında tutulmuştur (Ertuna, 1974: 210-212; Esengin, 1998: 268-269; Selek, 2000a: 393; HTBD, S: 73, Eylül 1975, B: 1588). Demirci Efe sorununun çözülmesi neticesinde bölgede güvenlik sağlanmış, Refet Bey de diğer bölgelerde görev yapmak için serbest kalmıştı.

Bir söylentiye göre Demirci Efe arazinin engebeliğinden istifade ederek ve köylülerin yardımıyla kaçmayı başarmıştır. Diğer bir söylentiye göre ise daha önceki hizmetleri ve beraber çalışmalarından ötürü, Refet Bey onu yok etmek yerine zararsız hale getirmeyi istediği için Demirci Efe'ye haber vererek kaçmasına göz yummuştur (Esengin,

1998: 271). Refet Paşa İğdecik Baskını'nı yapan Şerif Bey'e yıllar sonra "Demirci Efe'yi ben kaçırtdım." diye itiraf etmiştir (Güralp, 2002: 104). Bizce de Refet Bey çıkacak çatışmada iki tarafın da vereceği büyük zayıatı ve Demirci Efe ile eski dostluğunu düşünerek Demirci Efe'nin kaçmasına göz yummuştur. Bu sayede önceki ayaklanmalarda ortaya çıkan kanlı tablo, 800 kişilik bir kuvvete sahip Demirci Efe olayında yaşanmamıştır. Bu sayede, Batı Cephesinde Çerkez Ethem'den sonra en büyük milis kuvvetine sahip olan Demirci Efe ve kuvvetleri, kan dökülmeksizin etkisiz hale getirilmiştir.

Refet Paşa, Demirci Efe'nin el konulan servetiyle ilgili olarak, Demirci Efe'nin müsaade edildiği gibi sakin bir hayat yaşamaya başlamasıyla önce eşi ve çocuklarını ardından değerli eşyalarını iade ettiğini ve Demirci Efe ihtiyaç hissettikçe parasını kendisine verdiğini söylemiştir (TBBM GCZ, 1985b: 874-890).

Çerkez Ethem Ayaklanması

Çerkez Ethem de ağabeyleri Tefvik ve Reşit Beylerle, düzenli ordu kurulması sırasında kuvvetlerinin dağıtılmasını kabul etmeyerek, Ankara Hükümeti'ne karşı cephe almıştı. Çerkez Ethem ve kardeşlerinin TBMM otoritesi dışına çıkmak istemelerinde Refet Bey'in de adının geçtiği çeşitli etkenler rol oynamıştır (Kobal, 2002: 84-85; Ertuna, 1974: 212-223).

Çerkez Ethem'le Refet Bey'in aralarının açılması Yozgat ayaklanmasının bastırılması sırasında başlamıştır. Çerkez Ethem, Refet Bey'i kaçamak hareket ederek 300 kişilik müfrezesiyle Çorum'da gizlenmekle itham etmişti. Refet Bey, Çerkez Ethem tarafından asker toplaması için görevlendirilen şahısları bölgeden uzaklaştırmıştı. Ayrıca Yozgat isyanının bastırılmasından kısa bir süre sonra Ankara'ya dönen İçişleri Bakanı Refet Bey'in Çerkez Ethem kuvvetlerine katılmak üzere Batı Cephesine giden gönüllüleri Ankara'dan geri çevirdiği iddia edilmişti (TBBM GCZ, 1985a: 278-279; Çoker, 1994: 577-579; Ethem, 1962: 63-65). Bu gelişmeler doğal olarak Çerkez Ethem ile Refet Bey'in arasının açılmasına neden olmuştur.

9 Kasım 1920'de Bakanlar Kurulu'nun, Batı Cephesi Komutanlığı'nın ikiye ayrılması ve milli kuvvetlerin ordu kuruluş ve kadroları içine alınması

hakkında aldığı karar Çerkez Ethem ve kardeşleri üzerinde iyi bir etki yapmamıştı. Tefik Bey, İsmet Bey'e yolladığı 27 Kasım 1920 tarihli yazıda, "... Kuvvei Seyyare ne bir tümen, ne de bir düzenli kuvvet biçimine sokulamaz... Kuvvei Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel yönetilmesi zorunludur..." sözleriyle düzenli ordu birliklerine katılmayı kabul etmediklerini açıkça ifade etmişti (HTBD, S: 73, Eylül 1975, B: 1574). Özellikle Refet Bey'in Güney Cephesi Komutanlığına atanmasını istemiyorlardı. Çerkez Ethem, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı özel bir görüşmede, cephedeki son gelişmelerden bahsetmiş ve Refet Bey'e güveni olmadığını söylemişti. Çerkez Ethem, cephenin ikiye bölünmesinde sakınca olduğu fikrini ileri sürerek bütün cephenin Albay İsmet'e verilmesi gerektiğini belirtmişti (Ertuna, 1974: 215-216). Ayrıca Çerkez Ethem, Kuvvei Seyyare ve kendisi aleyhinde hazırlanan bir plan nedeniyle İstiklal Mahkemesinde yargılanması gereken Refet Bey'in Güney Cephesi Komutanı yapıldığını iddia etmiştir (Ethem, 1962: 121-133; Korkmaz, 2008: 245-246, 256-257).

Mustafa Kemal Paşa, başına buyruk davranmakla birlikte cephe ve cephe gerisinde yararlı hizmetler görmüş olan Çerkez Ethem ve ona bağlı olan Kuvvei Seyyareyi elde tutabilmek için baş gösteren anlaşmazlıkları gidermeye çalışmış, fakat bir sonuç alamamıştı. Hatta Çerkez Ethem Ağabey'i Reşit Bey vasıtasıyla Yunanlılarla ateşkes imzalamış ve Türk Milli Mücadelesinden çekilerek isyan etmeyi kabul etmişti (Ertuna, 1974: 223-228; Turan, 1998: 236-237).

Bu gelişmeler üzerine Refet Bey'in emrinde 14 Ocak'ta başlayan takip harekâtı Çerkez Ethem'in Yunanlılara sığınması ve kuvvetlerinin dağılması ile tamamlanmıştır. Büyük çarpışmaların olmadığı takip ve sonrasında Çerkez Ethem kuvvetlerinin büyük bir kısmı silahlarıyla teslim olmuştur (ATASE, 1999b: 128-142).

Refet Bey'in 23 Ocak 1921'de takip harekâtının tamamlandığını bildirmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa Refet Bey ve askerlerini, "Asi Ethem'in ve ona bağlı olanların kesin bozgunu ile sonuçlanan ve ordumuzun iç ve dış düşmanlara karşı ezici gücünü kanıtlayan takip harekâtı sırasında kahraman birliklerinizin ezici ve güçlü komutanız altında gösterdiği kudret ve fedakârlığı, ulusal bağımsızlık ve vatanın esenliği adına en büyük bir görev sayar ve başarıdan dolayı yüksek şahsınıza ve

kahraman ordunuzun bütün er ve subaylarına en içten tebriklerimi ve teşekkürlerimi sunarım.” diyerek tebrik etmiştir (HTBD, S: 72, Mart 1975, B: 1569; ATASE, 1999b: 142).

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Yunanlılara sığınarak canlarını kurtarmalarını Refet Bey'e borçlu olduklarını ve burada Refet Bey'in kaçamak bir şekilde hareket ettiğini ifade etmektedir (Atatürk, 2000a: 373-375). Refet Bey'in ağır hareket etmesi sonucu Çerkez Ethem kuvvetleri imha edilmekten kurtulmuş olmakla beraber, birçoğu teslim olarak ilerleyen günlerde Milli Mücadele'ye katkıda bulunmuşlardır. Yunanlılara ise Çerkez Ethem ve kardeşleri ile beraberlerinde ufak bir kuvvet katılmıştır. Sonuç olarak en büyük milis kuvveti olan Çerkez Ethem kuvvetleri kardeşkanı dökülmeksizin etkisiz hale getirilmiştir.

Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri

Birinci İnönü Muharebesinden sonra Refet ve İsmet Beyler göstermiş oldukları başarılarından dolayı 10 Ocak 1921'de Mirlivalığa (Tümgeneralliğe) yükseltilmiştir (Refet Bele Aile Arşivi; ATASE, 1989: 98; Çoker, 1995: 520). Refet Bey, memleketin durumunun İçişleri Bakanlığı'nın uzun süre vekâleten idaresine müsait olmaması nedeniyle 18 Mart 1921'de İçişleri Bakanlığı'ndan çekilmiştir (ATASE A., Kol: İSH, K: 596, G: 162, B: 162-1, 162-2).

Genelkurmay Başkanlığı tarafından İkinci İnönü Zaferinden sonra aynı dönemde Afyon doğusuna kadar ilerlemiş bulunan 1. Yunan Kolordusu'na kuzeyden bir darbe vurmak maksadıyla, Batı Cephesi'nden artırılabilir kuvvetlerle Kütahya bölgesinde kuvvet topladıktan sonra, Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın komutasında Gediz-Uşak istikametinde taarruz edilmesine karar verilmişti (ATASE, 1999b: 539-540).

Yunanlıların asıl kuvvetleriyle Afyon'u tahliye ederek Dumlupınar istikametinde çekilmekte olduğunun anlaşılması üzerine, Refet Paşa, intikal halindeki birliklerinin gelmesini beklemeksizin, toplanabilen kuvvetleriyle Dumlupınar istikametinde taarruza karar vermişti. 8 Nisan'da başlayan muharebelerde, Yunanlılar ağır kayıplar vermelerine rağmen Dumlupınar'daki asıl savunma mevziine çekilerek inatla buldukları hattı savunmaya devam etmişlerdir (ATASE, 1999b: 540-566).

Yunanlıların Dumlupınar mevzilerine çekileceklerinin anlaşılması üzerine Refet Paşa, 12 Nisan'da Genelkurmay Başkanlığına ve Batı Cephesi Komutanlığına zafer haberini, "... Son darbeyi vurmak şerefi ordumuza nasip oldu. Yenilen düşman artçı muharebeleri yaparak çekiliyor. Ordumuz takip ediyor. Arz ederim." sözleriyle bildirmiştir (HTVD, S: 54, Aralık 1965, B: 1254; ATBD, S: 94, Mayıs 1992, B: 2455).

Bu haber Ankara'da büyük bir memnuniyet yaratmış ve Mustafa Kemal Paşa, "İnönü Meydan Muharebesi'nde silahlarımızın kazandığı parlak zaferi, Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde rüçhanı irade ve idarenizin temin ettiği ikinci ve parlak zafer tamamladı... Ordumuz gök gürültülerini andıran bir velvele ve heybetle tarih sahnesine yeniden çıktı... Size ve üstadane sevk ve idareniz altında ecdat ruhunu mağrur eden bir kahramanlıkla çarpışan bütün kumandan ve silah arkadaşlarınıza mutlu ve kıvançlı tebriklerimizi gönderiyorum." şeklinde tebrik telgrafı yollamıştı (Atatürk, 2000b: 380; Tevetoğlu, 1987: 74-75).

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafın ardından kutlama için bir telgraf daha çekmişti: "... İnönü Muharebesinin devam ettiği esnada Güney Cephesi karşısında da bir düşman ordusu olduğu halde, kumandanız altındaki kıtaları kuzeye yetiştirdiniz. İnönü zaferini tamamlamak için bizzat kuzeye koştunuz. Kıymetli süvarilerinizle Yenişehir ovasında düşman tümenlerine kesin darbeyi vurarak düşmanın geri çekilmesini bozguna çevirdiniz. Daha sonra yorgun kıtaların başına geçip güneyde geri çekilen düşman ordusunu da takibe yetişerek düşmanı muharebeye zorladınız. Nihayet bu son hareketinizin ardından Dumlupınar Meydan Muharebesini de kazandınız. Bütün bu harekâtınızı derin bir ilgi ile takip eden arkadaşlarınızın da hislerine tercüman olarak en samimi tebriklerimi bir kere de iki arkadaşın kardeşçe ve her türlü resmiyetin üstünde bulunan bir hüviyetle arz eder ve alnınızdan öperim efendim." (HTVD, S: 54, Aralık 1965, B: 1255). İsmet Paşa da Aslıhanlar Meydan Muharebesi'nde düşmana kesin darbe vurulmasından dolayı batı ordusu adına Refet Paşa'ya tebriklerini bildirmiştir (ATBD, S: 94, Mayıs 1992, B: 2456).

Aslıhanlar Muharebesinden sonra Refet Paşa Yunanlıları Dumlupınar'da yenerek mevziinden atmak ve bunları süvari birlikleri ile takip ederek diğer kuvvetleri geride yeniden düzenleme kararı vermişti. Fakat Yunanlılar da Dumlupınar mevziini elde tutarak daha sonra buradan

tekrar bir taarruz yapmayı düşünüyordular. Dumlupınar mevkiinde üç gün süren çarpışmalardan sonra bir netice alınamadan, doğuya çekilerek yeni bir hatta (Eydemir-Çalköy-Bakırcık-Karacaviran) savunma için tertiplenilmişti (ATASE, 1999b: 568-579).

Refet Paşa'nın emrine verilen birlik miktarı Yunan Kolordusundan çok gibi görünmekle birlikte bu birliklerin mevcut, silah ve cephanesinin eksik olması nedeni ile aslında Yunanlılardan daha zayıftı. Ayrıca çetin bir muharebeden çıkmış olmaları nedeniyle birlikler yorgun bir durumda idiler. Buna karşılık Yunan birlikleri hem önemli bir kayba uğramamıştı, hem de daha zinde durumda idiler. Ayrıca Refet Paşa'nın emrindeki kuvvetlerin parça parça kullanılmaları ve kesin sonuca çok büyük yardımı dokunacak olan süvari tümenlerinin de muharebe sırasında uzak hedeflere yönltilmesi, Yunan Kolordusu üzerinde kesin sonucun alınmasına imkân vermemişti (Türsan, 1983: 70-71; ATASE, 1999a: 567-568). Bir taarruz harekâtı için çok üstün kuvvetler sahip olunması gerektiği değerlendirilecek olunursa, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebelerinde neden istenilen neticelerin alınmadığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri için, "...Yunan kuvvetleri, sağlam bir muharebe hattı tutmak üzere tertibat alırken, ilerideki birliklerinin o hatta ulaşmak üzere geri yürüyüşleri, Refet Paşa'nın muharebenin sonucu hakkında yanlış bir yargıda bulunmasına yol açtı. Gerçekten de Refet Paşa, kendisi yenildiği halde, düşmanın yenilip geri çekildiğini sandı... Sonunda anlaşıldı ki, düşman kendi maksadına ve genel durumuna uygun olarak, Dumlupınar'da savunması kolay, hâkim ve sağlam bir mevzi alıyordu..." demektedir (Atatürk, 2000a: 397).

Refet Paşa'nın başarısız olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet Paşa'lar ile beraber Refet Paşa'nın karargâhında yaptığı incelemeler neticesinde Batı Cephesi'nin bir komuta altında birleştirilmesine karar vermiş ve Güney Cephesi'ni Batı Cephesi'ne bağlayarak İsmet Paşa'nın komutasına vermişti. Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'yı da Milli Savunma Bakanlığına getirmeyi planlamış ancak Refet Paşa bu teklifi reddederek Genelkurmay Başkanı olmak istemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa "... Siz daha Türk ordusuna başkomutan olacak vasıfları kazanmış değilsiniz. Bunu şimdilik hatırlınızdan çıkarınız..." diyerek bu isteği reddetmiştir (Atatürk, 2000a: 398). Refet Paşa da 5 Mayıs'tan itibaren

Kastamonu'da bir sayfiye yeri olan Ecevit tesislerinde dinlenmeye çekilmiştir.

Refet Paşa'ya göre; İsmet Paşa kendisi ile bir başka cephe komutanının faaliyetlerini mukayeseye cesaret edemediği için güney cephesini Mustafa Kemal Paşa'ya lağvettirmişti (Gündüz, 1973: 128). Bu değişikliğin bir sebebi de, Refet Paşa'nın dik başlı davranışları ile savaş alanında kendi başına buyruk hareket etmesinin yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'nın kendisine verilecek planları tam olarak uygulayacağına güveninin tam olması idi (Kinross, 1994: 315).

İnebolu Görüşmeleri

Mustafa Kemal Paşa ile anlaşamayarak dinlenmeye çekilen Refet Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın adına, İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkomutanı General Sir Charles Harington'dan Mustafa Kemal Paşa'nın askerî niyetleri hakkında bilgi toplama talimatı alan Binbaşı Henry ve arkadaşlarıyla 13 Haziran 1921'de İnebolu'da görüşmüştür. Binbaşı Stourton'un raporuna göre; İnebolu'da dış politikadan iç politikaya kadar birçok konudan söz edilmişti. Refet Paşa, Ankara Hükümeti'nin dış politikasını anlatmıştı. Ankara Hükümeti, çoğunluğu Türk olan toprakların Türkiye sınırları içinde kalmasını istiyor ve bunun için sonuna kadar savaşacak şekilde iyi teşkilatlı büyük bir ordu kurmuştu... Refet Paşa ayrıca, Ankara Hükümeti'nin Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Fransa ve İtalya ile ilişkilerine, hilafet konusuna, Ortadoğu sorunlarına kısa kısa değinmişti. Özellikle İngiltere ile ilişkileri üzerinde durmuş ve Ankara'nın İngiltere ile bir ittifak yapmayı düşündüğünü ve tutsakların değişimi konusunda bir uyuşma sağlanabileceğini ifade etmiştir (Şimşir, 1989: 56-60; Kürkçüoğlu, 2006: 231-244). İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa ile General Harington'un İstanbul'da görüşmesi talebine karşılık General Harington'un İnebolu'ya geldiği takdirde Refet Paşa ile görüşebileceği cevabı verilmiştir (Tansel, 1991b: 58).

Refet Paşa ile Binbaşı Henry 27 Kasım ile 5 Aralık 1921 günleri arasında İnebolu'da ikinci defa bir araya gelmişlerdir. Binbaşı Henry İngiltere Harbiye Bakanlığına gönderdiği rapora göre birçok husustan bahsedilmiştir. Refet Paşa, öncelikle kendi durumunu ve görüşlerini anlatmış, sonra İngiliz politikası ile Türk-İngiliz ilişkileri üzerine uzun bir

açıklama yapmıştı. Refet Paşa, özellikle “Müttefikler bir konferansa gitmeden önce Türkiye ile İngiltere’nin kesin bir anlaşmaya varması gerektiğini” belirtmişti. Raporda, General Harington ile Refet Paşa arasında bir görüşme tasarlanmış, ancak General Harington da Refet Paşa ile görüşülmesini istemesine rağmen bir sonuç çıkmamıştır (Şimşir, 1989: 229-234; Kürkçüoğlu, 2006: 254-256).

Refet Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa’nın yakın çalışma arkadaşı olması nedeniyle, Anadolu’nun sesini İngiltere’ye duyurmak, Milliyetçilerin amaçlarının ve İngiltere karşısındaki iyi niyetlerinin yetkili bir kişinin ağzından duyurulması bakımından bu görüşmeler çok önemli ve faydalı olmuştu (Kürkçüoğlu, 2006: 256).

Milli Savunma Bakanlığı ve Sakarya Meydan Muharebesi

Refet Paşa’nın 30 Haziran 1921’de yeniden İçişleri Bakanı olmasından kısa bir süre sonra Kütahya-Eskişehir Muharebeleri’nin kaybedilmesiyle Türk ordusu Sakarya’nın doğusuna çekilmişti. Ordunun Sakarya gerisine çekilmesi üzerine TBMM’nde kötü bir politik hava esmeye başlamış ve Meclis’te meydana gelen tartışmaların ardından 5 Ağustos 1921’de Mustafa Kemal Paşa’ya üç ay süreyle Başkomutanlık yetkisini veren kanun kabul etmişti. Aynı tarihte Mustafa Kemal Paşa’nın teklifi ile Fevzi (Çakmak) Paşa Genelkurmay Başkanlığına, Refet Paşa da Milli Savunma Bakanlığına atanmıştı. Refet Paşa, Ali Fethi (Okyar) Bey’in 10 Ekim 1921’de İçişleri Bakanı seçilmesine kadar İçişleri Bakanlığı görevini de vekâleten yürütmüştür. Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa’nın Batı Cephesi’ne gitmesi üzerine, 12 Ağustos 1921’de, Refet Paşa geçici olarak Heyet-i Vekile Reisliğine tayin edilmiştir (Demirel, 1995: 316-317; MSB A., Refet Bele Dosyası; Süslü ve Balcıoğlu, 1999: 65).

Sakarya gerisinde verilecek meydan muharebesi Türk İstiklal Harbi’nin bir dönüm noktasını teşkil edecekti. Bunun için memleketin bütün kaynaklarının harekete geçirilerek burada kullanılması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa bu önemli ve kritik görevi yapacak olan Milli Savunma Bakanlığına en güvendiği isimlerden biri olan Refet Paşa’yı getirtmişti. Başkomutan olan Mustafa Kemal Paşa, hazırlıkların en etkin ve süratli bir şekilde yapılabilmesi için Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığınca teşkil edilen Başkomutanlık Karargâhını kurmuştu (ATASE,

1995b: 280-281). Fevzi ve Refet Paşalar ile ordunun yeniden teşkili ve tanzimi, savaş için gerekli ihtiyaçlarını karşılamak üzere cephe ve cephe gerisinde ordu-millet bütünleşmesini gerçekleştirecek maddi ve manevi hazırlıklara başlanmıştır (ATASE, 1995a: 75).

Sakarya doğusuna çekilen Batı Cephesi personel ve silah bakımından büyük kayba uğramıştı. Milli Savunma Bakanlığı tüm imkânlarını kullanarak Batı cephesine gerekli ikmal yapmak suretiyle 25.000 tüfeğe, 553 makineli tüfeğe, 127 topa düşen silah ve araç mevcudunu bir ay içinde 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 196 top, 32.137 hayvan ve 2 uçağa kadar yükseltmişti (ATASE, 1974: 374-375).

Refet Paşa ordumuzun elindeki oniki cins tüfek ve farklı mermilerini yerli yerinde bulundurulması için olağanüstü bir çaba göstermiş ve büyük bir enerji ile çalışmalarını sürdürmüştü (Müderrişoğlu, 1990: 415). Öküz arabasıyla yapılan taşımayı, yeni bir menzil sistemi kurarak daha hızlı hale getirmişti. Kilimlerden askerlere kaput, gaz tenekelerinden ilaç kutusu yaptırmıştı. Ankara'daki demir yolları atölyesi süngü ve hançer fabrikası haline sokulmuştu. Bir tek bozuk silah kalmaması için her yerde tamir atölyeleri kurulmuştu. Refet Paşa yurdun en ücra köşelerinden bile orduya asker toplamıştı (Kinross, 1994: 324).

Mustafa Kemal Paşa, 31 Ağustos'ta Refet Paşa'ya gönderdiği rapor ile "Anadolu savunması bir iki günlük meydan muharebesi şeklinden çıkarak, devamlı bir yıpranma seferi haline gelmiş sayılabilir. Bu halde başarı daimi ikmal yeteneğine bağlıdır. Bugün için top ve tüfek ile bunların cephaneye ihtiyaçlarını daha geniş ölçüde düşünmek zorundayız..." (Selek, 2000b: 670) diyerek bu muharebede Refet Paşa'nın üzerine düşen önemli ve zor görevi tekrar hatırlatmıştır.

23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar devam eden bu kanlı muharebenin neticesinde, düşman ordusu mağlup ve perişan olmuş bir şekilde cepheyi terke mecbur bırakılmıştır. 13 Eylül 1921 günü kürsüye çıkan Refet Paşa, "... Bu kesin zaferi milletin âlicenaplığına borçluyuz... Bu ferdin zaferi değil, milletin zaferidir. Asıl, kağnı arabası ile koşan, yavrusunu kucağında taşıyan köylü kadınının zaferidir. Şükranı bir defa daha resmi olarak ve açık olarak tekrar ediyorum." (Müderrişoğlu, 1990: 427) diyerek zafer için millete teşekkür etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa 19 Eylül 1921 günü komutan ve erleri takdir ettiği TBMM'deki konuşmasında ordunun ihtiyaçlarının sağlamlasında büyük payı olan Refet Paşa için: "Efendiler, Milli Savunma Bakanımız Refet Paşa muharebenin bütün cereyanı anında ordunun ihtiyaç duyduğu ve duymadığı her şeyi başarıyla ve zamanında yetiştirmiştir. Bu zaferin elde edilmesinde birinci etkenlerdendir. Bundan dolayı kendisine hizmetlerinden dolayı teşekkür ederim." demiştir (Atatürk, 2006: 247; Tansel, 1991b: 116). Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da, ordunun zaferini, insan ve mühimmat bakımından Refet Paşa'ya borçlu olduğunu söylemiştir (Adivar, 2004: 223).

"Harp Encümeni Fevkaladesi" Kurulması Girişimleri ve Milli Savunma Bakanlığından İstifası

Sakarya'da kazanılan zaferden sonra "Harp Encümeni Fevkaladesi" oluşturulmasına ilişkin yasa teklifinin TBMM'nin gizli celselerinde görüşülmesi esnasında Mustafa Kemal Paşa ile Refet Paşa arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır.

"Harp Encümeni Fevkaladesi"nin, memleket içinde lüzum göreceği bölgelerde yurdun savunmasının gerektiği bütün iş ve işlemleri, kendi arasından üye göndermek, ya da Meclisten üye istemek suretiyle izlemesi ve denetlemesi öngörülmüş ve bu ilkeler doğrultusunda hazırlanmış olan Kanun Tasarısı Meclis'in 27 Aralık 1921 tarihli gizli birleşiminde görüşülmeye başlanmış, tasarının görüşülmesine 31 Aralık 1921, 3, 7 ve 9 Ocak 1922'deki gizli birleşimlerde devam edilmiştir (TBBM GCZ, 1985b: 550-610; Çoker, 1994: 556-557).

27 Aralık, 3 ve 9 Ocak tarihlerinde söz alan Refet Paşa, eskiden yalnız Harbiye Nezareti teşkilatının olduğunu şimdi ise bunun yerine Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı ile bir de Cephe Komutanı İsmet Paşa'nın var olduğunu ve kurulan Başkomutanlık makamı ile bu çok başlılığın ortadan kalkmadığını, esas sorunun bu yapılanmada olduğunu ve bu soruna bir çözüm bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Harbin kuvvetli bir elle idare edilebileceğini ve başkomutanlık makamının gerekliliğini belirtmiş, savaşın bir komisyonla yönetilemeyeceğini, askerliğin esasının komutayı bir ele bağlamak, ondan sonra görevleri taksim etmek olduğunu, cephe ve cephe gerisine ilişkin işlerin bir elden idare için Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasını, Başbakanlık makamının

kurulmasını ve milletvekillerinin sorularını Başbakanlık makamının cevaplandırmasını ve bu sayede bakanların kendi işleriyle meşgul olmalarının sağlanmasını, Meclisteki Milli Savunma Komisyonunun Milli Savunma Bakanı ile iş birliği içinde görev yapmalarını ve yürütülen işlerden milletvekilleri ile iyi bir ilişki kurarak Meclisi bilgilendirebileceklerini ve esas amacın daha iyi bir düzen kurmak olduğunu söyleyerek kanunun kabulü halinde işlerin daha kötü olacağını savunmuştur (TBBM GCZ, 1985b: 557-559, 580-582, 602-609; Çoker, 1994: 562).

9 Ocak'ta kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce Genelkurmay Başkanlığı'nı ve Milli Savunma Bakanlığı'nı beraber yürüttüğünü hatırlatarak bazı mahzurlar nedeniyle ayrıldığını ve Başkomutanın bu iki makamın da üstünde olduğu belirterek Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması teklifini reddetmiştir. Kendisinin de aynı anda Başkomutan ve Meclis Başkanı olmasının bir mahzuru olmadığını sözlerine eklemiştir (TBBM GCZ, 1985b: 606-610).

27 Aralık 1921'den itibaren Meclisin beş gizli birleşimini işgal eden ve zaman zaman sert konuşmalara neden olan "Harp Encümeni Fevkaladesi" konusu kapanmış ve bu tasarı dönem sonuna kadar bir daha ele alınmamıştır (Çoker, 1994: 564).

Refet Paşa Meclisteki teklifinin reddedilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın sert cevabının ardından 10 Ocak 1922 tarihinde sağlık durumunu gerekçe göstererek Milli Savunma Bakanlığı'ndan istifa etmişti (ATASE, 1989: 99; Karabekir, 1969: 994; Çoker, 1995: 521). Ali İhsan Sabis'e (1993: 62) göre; Refet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ihtilafta İsmet Paşa'nın rolü vardır. Lord Kinross'a (1994: 346) göre; Refet Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın yetkileri gittikçe daha fazla kendi üzerine alması nedeniyle istifa etmiştir. Atatürk (2000: 7-8) ise, kendisinin hem Başkomutan hem de Meclis Başkanı olması bahane edilerek kendisini Ankara'dan uzaklaştırmak istediklerini, Meclis'te sistemli bir muhalefetin oluştuğunu ve Rauf Bey ile Refet Paşa'nın 13 Ocak 1921'de organize bir şekilde istifa ettiklerini ifade etmiştir.

Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesi

Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından barış girişimlerinin, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmeye yeterli olmayacağına anlaşıldığı üzerine 1922 yazı geldiğinde askerî hazırlıklar artırılarak meselenin cephede çözümlenmesi kararlaştırılmıştı. Bu hazırlıklar devam ederken, Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın görevden uzaklaştırılması üzerine 1. Ordu Komutanlığı Refet Paşa'ya teklif edilmişti. Refet Paşa, "Memleketin bana ihtiyacı olduğu zaman neferlik vazifesi dahi olsa yaparım, ama şimdi teklif edilen hizmeti kabul etmekte mazurum" diyerek bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Nurettin (Sakallı) Paşa 1. Ordu Komutanlığı'na getirilmiştir (Atatürk, 2000a: 450-453). Refet Paşa kıdemi, Milli Mücadele'ye İsmet Paşa'dan önce katılmış olması ve İsmet Paşa'ya güvenmemesi nedenleriyle bu teklifi kabul etmemiştir (Gündüz, 1973: 126-128).

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından yaklaşık bir yıl sonra 26 Ağustos 1922'de taarruz emrini vermişti. Büyük taarruzun başarı ile sonuçlanması neticesinde 9 Eylül'de İzmir ve 10 Eylül'de Bursa'nın kurtarılmasının ardından İtilaf Devletleriyle yapılan görüşmeler neticesinde Mudanya'da müzakerelere başlanmıştı. İsmet Paşa'nın başkanlığında Türk delegasyonu oluşturulmuş ve 2 Ekim'de Mudanya'ya gelen Fevzi Paşa ile Refet Paşa'nın da gerektiğinde delegasyona yardım etmek için Mudanya'da kalmaları uygun görülmüştü (Turan, 1998: 273; Aybars, 1995: 575).

Şerif Güralp (2002: 104) anılarında Mudanya Mütarekesi ile ilgili şunları aktarmaktadır. İsmet Paşa ile General Hamilton arasında yapılan müzakere esnasında her iki taraf da ileri sürdükleri şartlardan fedakârlık etmediklerinden müzakere kesintiye uğramıştı. Müzakere salonunu terk ederek "İsmet Paşa ile uyuşmanın imkânı yok," diyen General Hamilton'u Refet Paşa güler yüzlü bir çehre ve politik bir tavırla karşılayarak onu geriye çevirmiş, tekrar başlayan müzakerede iki tarafı idare ederek mütarekenin akdini temin etmiştir.

SONUÇ

Refet (Bele) Paşa, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına tanık olan, yeni bir devletin kurulması için Milli Mücadele'ye iştirak eden, 82 yıllık ömrü boyunca Türk milletine büyük hizmetlerde bulunmuş çok değerli bir komutan ve Atatürk'ün yakın silah arkadaşlarından birisidir. Bu makale Refet Paşa'nın, Milli Mücadele'deki faaliyetlerini kapsamaktadır.

Refet Bey, Atatürk'ün, "Başsız kalmış olan millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitecekleri beklemekte... Ordu, ismi var cismi yok bir durumda..." şeklinde ifade ettiği herkesin ümitsiz olduğu günlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gitme teklifini hiç düşünmeden kabul ederek ismini Atatürk'le Samsun'a çıkanlar arasına yazdırmış ve bu sayede Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini en baştan itibaren kabul ettiğini göstermiştir.

Refet Bey, Amasya Tamimi'ni imzalarken metni sorgulamış, Mustafa Kemal Paşa'nın aksi talimatına rağmen 3. Kolordu Komutanlığı görevinden istifa etmiş ve Sivas Kongresi'nde Amerikan Mandası'nın lehinde uzun bir konuşma yapmıştır. Refet Paşa, bazı konularda başına buyruk hareket etmekle beraber ilk günkü kararlılığıyla Milli Mücadele'nin başından sonuna kadar Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmeye devam etmiştir. Makalemizde detaylarıyla bahsettiğimiz bir kısım anlaşmazlıklara rağmen; Mustafa Kemal Paşa da bu süreçte Refet Paşa'ya "Cephe Komutanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı" gibi birçok kritik görevler vermiştir. Mustafa Kemal Paşa ile Refet Paşa Milli Mücadele süresince zaman zaman bazı konularda anlaşmazlığa düşmüş olmakla beraber, Milli Mücadele'nin sonuna kadar aralarındaki iş birliği devam etmiştir.

Refet Paşa Milli Mücadele'de aldığı birçok görev ile iyi bir teşkilatçı olduğunu göstermiştir. Refet Bey Aydın Cephesine giderek, düzenli ordunun kurulması için ilk adımları atmış ve kısmen milli kuvvetleri dağınıklıktan kurtarmıştır. Güney Cephesi Komutanı iken yeni süvari birliklerini teşkil etmiş ve Milli Mücadele'nin kazanılmasında büyük hizmetleri olan düzenli ordunun kurulması çalışmalarına iştirak etmiştir. Milli Mücadele'nin en kritik anlarından biri olan Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Milli Savunma Bakanı olmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle Refet Paşa ihtiyaç olan her şeyi başarıyla ve zamanında yetiştirerek bu zaferin elde edilmesinde birinci etkenlerden olmuştur

Refet Paşa Milli Mücadele'nin birçok anında üstün cesaretini de göstermiştir. Aydın Cephesi'nden sırasıyla Bolu, Çerkeş, Yozgat ve Zile, daha sonra Konya'ya geçerek meydana gelen ayaklanmaları başarı ile bastırıştır. Güney Cephesi Komutanı iken hazırlıkları devam eden süvari birlikleriyle, Demirci Mehmet Efe ile Çerkez Ethem ayaklanmalarını kardeşkanı dökülmeksizin bastırıştır. Refet Paşa, Milli Mücadele'de İtalyanlar ve İngilizler ile yaptığı temas ve görüşmelerde iyi bir diplomat olduğunu da göstermiştir.

Sonuç olarak; Refet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'dan başlayarak Milli Mücadele'nin sonuna kadar vatani kurtarmak için her şeyini feda ederek çalıştığını ve çok büyük hizmetlerde bulunduğunu ifade edebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda emeği geçen neslin içinde mümtaz bir şahsiyet olarak yer alan Refet Bele Paşa'yı tarih hiçbir zaman unutmayacak ve Türk Milleti kendisini her zaman şükranla anacaktır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE A.).

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi (MSB A.).

Refet Bele Aile Arşivi.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE A.)

Sürelî Yayınlar (Dergiler)

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD).

Harp Tarih Belgeleri Dergisi (HTBD).

Harp Tarih Vesikaları Dergisi (HTVD).

Kitap ve Makaleler

Adivar, H.E. (2004). Türk'ün Ateşle İmtihanı. İstanbul: Özgür Yayınları.

Aker, M.Ş. (2006); 57nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918–1920)
(Hazırlayanlar: Ahmet Tetik, Ayşe Seven ve Mehmet Yüksel Canbaz).
Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.

ATASE, (1974). Türk İstiklal Harbi VII.Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 –
2 Kasım 1923), Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi
Yayınları.

ATASE, (1989). Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst
Kademelerdeki Komutanların Biyografileri (2.Baskı). Ankara:
Genelkurmay Basımevi.

ATASE, (1995a). Türk İstiklal Harbi II.Cilt Batı Cephesi 5.Kısım 1.Kitap
Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve

KAYA

KHO BİLİM DERGİSİ CİLT: ... SAYI: ... YIL: ...

- Harekât (25 Temmuz – 22 Ağustos 1921) (2.Baskı). Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.
- ATASE, (1995b). Türk İstiklal Harbi II.Cilt Batı Cephesi 5.Kısım 2.Kitap Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât (2.Baskı). Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.
- ATASE, (1999a). Türk İstiklal Harbi II.Cilt Batı Cephesi 2.Kısım Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri – İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali – TBMM Hükümeti'nin Kurulması – Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919 – 9 Kasım 1920) (3.Baskı). Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.
- ATASE, (1999b). Türk İstiklal Harbi II.Cilt Batı Cephesi 3.Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 – 15 Nisan 1921) (3.Baskı). Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.
- Atatürk, M.K. (2000a). Nutuk (1919–1927) (Hazırlayan: Zeynep Korkmaz) Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk, M.K. (2000b). Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (Derleyen: Nimet Arsan) Ankara.
- Atatürk, M.K. (2006). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Hazırlayanlar: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M.Akif Tural). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atay, F.R. (1969). Çankaya. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Avanas, A. (1998). Milli Mücadele'de Konya. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Aybars, E. (1995). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi–1 (4.Bası), Ankara: Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Aydinel, S. (1990) Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Aydoğan, E. (2000). Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal, Ankara: Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Bardakçı, M. (1998). şahbaba (3.Basım). İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Baykal, B.S. (1974). Heyet-i Temsiliye Kararları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cebesoy, A.F. (1953). Milli Mücadele Hatıraları. İstanbul: Vatan Neşriyatı.
- Çerkez Ethem (1962). Çerkez Ethem'in Hatıraları. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Çoker, F. (1994) Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919–1923) (1.Cilt) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Çoker, F. (1995) Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919–1923) (3.Cilt) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Demirel, A. (1995). Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup (2.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ercan, Y. (1985). “*Kuva-yı Milliye'nin Yapısı ve Niteliđi Üzerine Bir Tahlil*”, İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 229-238.
- Erdeha, K. (1975). Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ertuna, H. (1974). Türk İstiklal Harbi VI ncı Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919–1921). Ankara: Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları.
- Esengin, K. (1998). Milli Mücadele'de Ayaklanmalar (3.Baskı). İstanbul: Kamer Yayınları.
- Gündüz, A. (1973). Hatıratlarım (Hazırlayan: İhsan İlgar). İstanbul: Kervan Yayınları.
- Güralp, ř. (2002). Kurtuluş Savaşı'nın İçyüzü (Bir Albayın Anıları) (2. Basım). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Gürer, C.A. (2006). Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl (Derleyen: Turgut Gürer). İstanbul: Yapım-C.

- Güresin, E. (19 Mayıs 1963); “*Refet Bele Ata ile Samsun’a Gidişini Anlatıyor*”, Cumhuriyet Gazetesi, 2.
- İğdemir, U. (1969). Sivas Kongresi Tutanakları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kansu, M.M. (1968) Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber (II.Cilt). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karabekir, K. (1969). İstiklal Harbimiz (2.Baskı). İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Kinross, L. (1994). Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu (12.Basım). İstanbul: Altın Kitapları.
- Kobal, Y. (2002). “*Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*”, Türkler Ansiklopedisi, 16.Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 78-87.
- Korkmaz, C.H. (2008). Kurtuluş Savaşı’nın İkinci Cephesi İç İsyanlar, İstanbul: Altın Kitapları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2006). Mondros’tan Musul’a Türk-İngiliz İlişkileri, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Merdanoğlu, H. (2006). Ulusal Kurtuluş Süreci ve Kuvayı Milliye, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Müderrişoğlu, A. (1990). Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Orbay, R. (2003). Siyasi Hatıralar (Hazırlayan: Jale Erdoğan), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Özakman, T. (2008). 1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi (2. Basım) Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdemir, M. (2002). “*Mustafa Kemal Paşa’nın Emrinde Samsun’dan Sakarya’ya: Refet Paşa*”, Türkler Ansiklopedisi, 15.Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 966-985.
- Sabis, A.İ. (1993). Harp Hatıralarım (Cilt: 5). İstanbul: Nehir Yayınları.
- Sarıhan, Z. (1993). Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros’tan Erzurum Kongresi’ne (30 Ekim 1918 – 22 Temmuz

- 1919). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Selek, S. (2000a). Anadolu İhtilali (Cilt: 1, 9.Baskı). İstanbul: Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Selek, S. (2000b). Anadolu İhtilali (Cilt: 1, 9.Baskı). İstanbul: Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Süslü, A ve Balcioğlu, M. (1999). Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.
- Şehidoğlu, S. (1970). Milli Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları. Ankara: Bilgi Basımevi.
- Şimşir, B.N. (1989). İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922) (2.Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tansel, S. (1991a). Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar (Cilt: II). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tansel, S. (1991b). Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar (Cilt: IV). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1987). Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Turan, Ş. (1991). Türk Devrim Tarihi (1.Kitap). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Ş. (1998). Türk Devrim Tarihi (2.Kitap, 2.Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Ş. (2004). Mustafa Kemal Atatürk. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları [TBMM GCZ] (Cilt: 1) (1985a). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları [TBMM GCZ] (Cilt: 2) (1985b). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Türkmen, Z. (2001). Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918–1920). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Türsan, N. (1983). 1. Askeri Tarih Semineri Bildirileri – 3 (Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi), Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.